

Poliszém jelentésszerkezetek Kosztolányi Dezső Édes Anna című regényében

1. Előzmények. Sokan foglalkoztak már Kosztolányi Dezső névadásával, a nevekhez való viszonyával különböző nyilatkozatai, írásaiban elszórt idevágó megjegyzései alapján. Életműve kedvelt, sokat idézett példája az írói névadással foglalkozó vizsgálatoknak. Ezek a munkák általában nem a teljes életmű névanyagát dolgozzák fel: kutatási tárgyuk csak valamely részterületre, például egy-egy regény névanyagára korlátozódik. HORVÁTH MÁRIA (1959) csupán egyetlen, több prózai műben felbukkanó jellegzetes helynév, a *Sárszeg* elemzését tűzte ki célul. ÁDÁM ANIKÓ (1992) az életműben felmerülő, nevekkel kapcsolatos attitűdre vonatkozó idézeteket gyűjtötte össze és vizsgálta alkotáslélektani szempontból, ARADI GABRIELLA (1991) pedig a *Pacsirta* című regény írói névadását vizsgálta. Ez utóbbi munkának a nevek csoportosítása (fiktív és valós), a tipizálás a fő célja, így a szerző nem vagy csak elszórtan vizsgálja például az írói névadás motivációit. Az általa beszélő neveknek tartott neveket próbálja egy-egy közsói jelentésből levezetni (pl. *Vajkay Ákos* nevét a *váj*, *vájkál* igékből), de nem említi, ha ez a levezetés metaforikus átvitelen alapul. Így a *Cifra Géza* nevet a karakter arcán lévő pattanásokkal hozza összefüggésbe, *Kárász István* és *Kárász Dani* nevében pedig szerinte a hal mint a gazdagság szimbóluma jelenik meg, holott ez a kontextusból nem derül ki egyértelműen. Mellékszereplőkről lévén szó, az ARADI által említett motívum nem hangsúlyos a regény szövegvilágának konstruálásában.

2. A név mint a megértést szervező, figyelemirányító szövegbeli elem. Ahogyan ARADI GABRIELLA dolgozatában, úgy a névtani dolgozatokban általában (pl. VITÁNYI 1983, 1985) hagyományosan a nevek kategorizálása, azok típusokba sorolása az elemzés fő célja. Ez azonban az írói névadás funkciójáról, motivációjáról, jelentéséről háttéréről viszonylag keveset vagy semmit sem mond. Már KOVALOVSKY MIKLÓS is említette Az irodalmi névadás című munkájában (1934), hogy a névadás-vizsgálatok sokszor szubjektív benyomásokon alapulnak, így a különböző olvasatok szerinti osztályozás különböző eredményt hozhat, különböző kategóriákat tarthat relevánsnak. KOVALOVSKY munkájában kiemelt szerepet kapnak olyan nem egzakt, nem minden esetben elkülöníthető fogalmak, mint a névhangulat, a jelentéshangulat és a hangszimbolika, azonban ő is igen kevés figyelmet fordít egy-egy név motiváltságára. Elavultnak tűnhet a mai olvasó számára továbbá, hogy a középkortól a modern irodalom felé haladva egyfajta fejlődéselvárást vél felfedezni az írói névadásban (KOVALOVSKY 1934: 48–62). Sokat foglalkozik a beszélő névvel, amely szerinte „legközelebb áll a primitív névadáshoz” (KOVALOVSKY 1934: 48). Hangsúlyozza, hogy a beszélő nevek a 19–20. században sem tűntek el, de használatuk egyre szűkebb területre korlátozódik (vö. SLÍZ 2006), mivel „egyoldalúan primitívnek, túlságosan rikítóknak érezzük” őket (KOVALOVSKY 1934: 48).

Látnunk kell, hogy a modern irodalomban, így például a Kosztolányi-életműben sem nagyon jellemző az olyan szemantikailag áttetsző, könnyen besorolható beszélő nevek jelenléte, melyeknek az olvasói értelmezés számára a tulajdonnév közsói jelentése révén

könnyen levezethető jellemábrázoló szerepet szán a szerző. Bár ezek a nevek nemegyszer határozott közzsói jelentéssel rendelkeznek, mégsem sorolhatóak be egyértelműen sem a beszélő nevek, sem pedig a prototipikus, „névszerű”, azaz szemantikailag nem elemzendő, jelentéstanilag nem feltűnő nevek közé (vö. SLÍZ 2012: 282). Ehelyett inkább egy skálán helyezhetnénk el őket szemantikai áttetszőség szempontjából, mely skála egyik végén az egyértelmű közzsói jelentéssel bíró, akár tulajdonságoknak megfeleltethető beszélő nevek szerepelnek, másik végén pedig a szemantikailag teljesen elemezhetetlen nevek. E két végpont között helyezhetőek el a közzsói jelentés révén jelentéshangulattal rendelkező, de egy adott tulajdonságból le nem vezethető, annak meg nem feleltethető nevek, valamint az olyan nevek, amelyek esetében az olvasó hangalaki hasonlóság alapján közzsóra asszociálhat. Bár ezek nem direkt módon jellemeznek, közzsói jelentésük-nél fogva mégis bőven hordozhatnak jelentéshangulatot az erősen szubjektív, egymástól gyakran eltérő olvasói interpretációk számára. A fentiek miatt, ha ezen nevek feldolgozása erősen függ is az egyéni megítéléstől (vö. SLÍZ 2012: 291), és ha a szubjektív értelmezések hatással is lehetnek a tágabb szövegekörnyezetre, sőt maga a név is visszahat a kontextusra (ami jelentősen megnehezítheti az általános, egzakt következtetések levonását), mégis indokoltak lehetnek ebben a tárgykörben a névtani jellegű jelentéstanai vizsgálatok. Ahogyan a Kosztolányi-próza nagy részében tapasztalhatjuk ugyanis, a nevek sokszor szaliensek, feltűnőek, szokatlanok, valamilyen szempontból kiemelkednek a szövegekörnyezetből. Bár nevekként fogadjuk el őket, mégsem tűnnek teljesen szokványosnak, hanem interpretációra, viszonyulásra, értelmezésre készítetik a mindenkori olvasót.

Ami még inkább indokolja és egyben támogatja a szemantikai alapú névtani vizsgálatokat a Kosztolányi-életmű esetében, hogy nem csupán valamilyen tekintetben különösek, hangsúlyosak a nevek, hanem számos olyan utalást találunk a narrációban, a párbeszédekben, amelyek valamilyen módon tematizálják vagy reflektálttá teszik a nevet. Ilyenek például a következő részletek: „– Anna – ismételte Vizyné, a puha, kedves nőnevet rokonszenvesnek találta, mert eddig sohase volt sem Anna nevű cselédje, sem Anna nevű rokona, ami feltétlenül zavarta volna. – Anna – mondta még egyszer, s a szó megnyugtatta, úgy hullt rá, mint valami fehér, mint a manna” (Kosztolányi 1926/1999: 208–209). „Amikor például egy reggel véletlenül meghallotta, hogy az urat Kornélnak hívják, érezte, hogy ezen a helyen nem bírja ki sokáig” (Kosztolányi 1926/1999: 242). Éppen ezek miatt az utalások miatt hivatkoznak gyakran Kosztolányira az írói névadással foglalkozó munkák; ezek az utalások teszik G. PAPP KATALIN szóhasználatával élve „névérzékeny” íróvá a szerzőt (G. PAPP 2008: 589, 2009: 7).

Úgy gondolom, a pusztán kategóriákba soroló, ám a névanyagról túl sokat nem mondó vizsgálatok helyett az írói névadással foglalkozó kutatások megújításának egyik módja lehet, ha a kognitív szemantikai fogalomrendszert és szempontokat alkalmazzuk a névtani elemzésekben. Ily módon tágabb szövegtani, stilisztikai összefüggésekre világíthatunk rá, és rámutathatunk a szerző által alkalmazott figyelemirányító stratégiákra, az első olvasatra talán nem is olyan feltűnő, a szövegvilág egészére hatással levő jelentéskonstruáló eljárásokra.

3. Megnevezés és jelentésszerkezet. A névadás kognitív aktus, ugyanis erősen befolyásolja, hogy a nyelvhasználók hogyan érzékelik a körülöttük lévő világot. A névadás során számos kognitív tartománnyal kell számolnunk, amelyek közül egy olyan tartomány, egy olyan sajátosság aktiválódik, amelyet legfeltűnőbbnek tart a névadó, és ez alapján

nevezi meg a nevet kapó egyént (SLÍZ 2008: 231, F. LÁNCZ 2011: 30). Így az elnevezettnek a név sohasem a teljes valóságát fejezi ki, hanem annak csak egy szeletét. Ennek megfelelően feltételezhetjük az írói névadás kapcsán, hogy a szerző kezében a név, valamint annak közzói jelentése és az ahhoz kapcsolódó konnotációk bizonyos esetekben olyan „eszközül” szolgálnak, olyan összetett jelentésstruktúráként, amely nem elhanyagolható abban a tekintetben, hogy szövegében a szerző milyennek akarja láttatni az általa létrehozott és az olvasói értelmezés révén is konstruálódó világot. Egyszóval a név a szöveg egyes pontjain, más-más jelentésösszetevők aktiválása révén dinamikusan konstruálhatja, folyamatosan gazdagíthatja, alakíthatja a nyelv által leképezett fiktív valóságot, illetve mindazt, amit annak résztvevőiről megtudhatunk egy szöveg értelmezése során. Ugyanazon nyelvi kifejezés, ugyanazon név különböző szövegbeli felbukkanásai, megvalósulásai alkalmával pedig a kontextuális tényezők révén eltérő, de egymással összefüggő elvont tulajdonságcsoportok kerülhetnek a figyelem előterébe, vagyis a teljes jelentésszerkezet más-más összetevője domborodhat ki.

A család- és ragadványnevek funkcionális-szemantikai szempontú motivációs kategorizálása kapcsán F. LÁNCZ ÉVA megjegyzi, hogy a névadás alapja, a névadás indítéka több összetevőből áll, és ez problémát jelenthet az egyes kategóriák kialakításánál (F. LÁNCZ 2011: 31). Ugyanakkor később hangsúlyozza, hogy az elkülönítés célja nem a pontos besorolás (F. LÁNCZ 2011: 33). A fentiek alapján úgy gondolom, hogy az írói névadás vizsgálatában a pontos kategóriák meghatározásánál jobb lehet egy összetett, jelentésanalóg alapos, leíróbb elemzés, hiszen az a név kontextusából, szövegvilágából többet tár fel, mint egy túlzott módon sematizáló besorolás.

Szemantikai és névtani összefüggések feltárása szempontjából az Édes Anna különösen jól vizsgálható a Kosztolányi-életművön belül, hiszen ahogy arra többen rámutattak (pl. SZITÁR 2000, BENYOVSZKY 2012), Édes Anna nevének közzói jelentésére koncentrálna széleskörű motívumhálózat tárható fel a regényben. Emellett kisebb szemantikai alapú összefüggések is kimutathatóak egy ilyen tekintetben figyelmes olvasat révén. Érdemes tehát röviden megvizsgálni, hogy melyek azok az elképzelések a kognitív nyelvészet elméleti keretéből, amelyek hasznosíthatóak egy kifejezetten szemantikai alapozású, a poliszémia jelenségét elismerő és érintő névtani elemzés számára.

4. Elméleti alapok. A kognitív nyelvészet felfogásában tudásunk tapasztalati alapú, gyakorlati, melyet nem tudományos kategorizáció révén rendezünk el, sokkal inkább a mindennapi élet során szerzett ismeretek alapján. A nyelvben a tapasztalati és az elvont közötti kapcsolatok kiterjedten és gyakran megmutatkoznak (TOLCSVAI NAGY 2013: 21). A nyelvi jelentések dinamikus jellegűek, fogalmi konstruálás eredményei. A fogalmi konstruálás révén azonban nem mentális reprezentációk szállítódnak egyik egyéntől a másikig, hanem a kommunikáció résztvevői a közös figyelem tárgyait helyezik előtérbe egy interszubjektívan megosztott szövegvilágban, egy adott szituációban. A világról való tudásunk és nyelvi tudásunk nem különül el élesen egymástól; hálózatokban rendeződik el, nyitott, bővíthető és alakítható (TOLCSVAI NAGY 2013: 50). A kognitív szemantika kiemelt fontosságot tulajdonít a poliszémiának, mely a szavak jelentésének szerkezetes volta és dinamikus feldolgozása révén valósulhat meg (TOLCSVAI NAGY 2013: 232). Ebben a felfogásban a poliszémia jelenségének lényege, hogy két fogalom úgy kerül kapcsolatba egymással, hogy az egyik fogalmat jelölő nyelvi elem jelentésszerkezetének egy részét a megnyilatkozó felhasználja a másik fogalmat jelölő nyelvi elem jelentésszerkezetének

megalkotására (TOLCSVAI NAGY 2013: 233). Mint az alábbiakban is látni fogjuk, a poliszém hálózaton belül az egyes jelentések szerkezeteik részleges megfelelései révén kapcsolódnak össze. A kontextusnak, mint majd az elemzés során kitűnik, alapvető szerepe van a nyelvi rendszer működésében.

Az írói névadás körében végzett vizsgálatokat tekintve le kell szögeznünk azt az alapvető, az ilyen jellegű kutatások érvényességét korlátozó, a tulajdonnevek használatának elmebeli reprezentációja kapcsán RESZEGI KATALIN által is megállapított tényt (RESZEGI 2009: 7), hogy általában a mentális, így a nyelvi folyamatok sem vizsgálhatóak direkt módon. Ezért csak a megfigyelhető nyelvi viselkedésbeli jelenségek tanulmányozása révén próbálhatunk meg következtetni az olyan mögöttes folyamatokra, mint például a névhasználati szokások. Ez viszont azzal jár, hogy nem, illetve csak megszorításokkal fogalmazhatunk meg ezekre a folyamatokra vonatkozó általános érvényű téziseket.

Az Édes Anna szemantikai alapú névtani elemzése során a kognitív nyelvelméleti keret legrelevánsabb jelensége a már említett poliszémia. A kognitív szemantika elképzelése szerint a poliszém struktúrákban a beszélő és a hallgató nem kész jelentéseket dolgoz föl, a szövegkörnyezetnek és a beszédhelyzetnek ugyanis mindig fontos szerepe van a megértésben. Ebben a felfogásban a tulajdonnévi jelentés szerkezetének részei azok a megnevezettre vonatkozó ismeretek is, amelyek a név használatakor felidéződnek (TOLCSVAI NAGY 2008). A jelentéshálózatban az egyes jelentések egy elsődleges, központi jelentéshez, általában a legközvetlenebb tapasztalaton alapuló jelentéshez kapcsolódnak sugarasan (TOLCSVAI NAGY 2013: 240). Ehhez az elsődleges jelentéshez szemantikai kiterjesztéssel kapcsolódik a többi jelentés.

5. Poliszém szerkezetek az Édes Annában. Az Édes Anna kritikai kiadása említést tesz arról, hogy a regény valósággal tobzódik a különféle „beszédese” nevekben (VERES szerk. 2010: 659). Az elemzés szempontjából természetesen a főhős neve tűnik leginkább relevánsnak, hiszen már attól is szembetűnő, hogy önmagában alkotja a címet. Emellett VERES ANDRÁS két, első olvasatra nem feltűnő névre hívja fel az olvasó figyelmét. *Druma Szilárd* családnevében a nem egyértelműen motivált *duma* és *drusza* szavak kontaminációját véli felfedezni, míg *Moviszter doktor* névvel a latin *moveo* 'mozgat, indít' jelentésű igét hozza összefüggésbe (VERES szerk. 2010: 660). Ez nála a 'megindítva érzem magam' jelentés révén arra utalna, hogy Moviszter kezeli leginkább emberként Édes Annát: úgy tűnik, ő az a szereplő, aki leginkább érti Anna viselkedését, cselekedeteit. A regény fiktív szereplőiről és neveiről maga KOSZTOLÁNYINÉ is hosszasan nyilatkozott életrajzi könyvében (KOSZTOLÁNYINÉ 1938/2004: 278), bár vallomásait inkább lehetségesként, mint vitathatatlanul kezelte a szakirodalom (VERES szerk. 2010: 640). A fent említett, közzsói jelentésüket keresve kevésbé átlátható szemantikájú neveket, a *Moviszter*-t és a *Drumá*-t KOSZTOLÁNYINÉ visszaemlékezése szerint fiuk, Kosztolányi Ádám találta ki: „Ő játszott képzeletben ennek a két soha nem létező családnak az életével” (KOSZTOLÁNYINÉ 1938/2004: 278).

Ezeket a neveket a megértés-feldolgozás során – éppen a szemantikai értelemben vett nehezebb átláthatóság miatt – az olvasó névként fogadja el, egészelve fel (vö. SLÍZ 2012). TOLCSVAI NAGY GÁBOR a nevek (is) vonatkoztatva elkülöníti egymástól a holisztikus és a morfológikus feldolgozást (TOLCSVAI NAGY 1996: 322). A holisztikus feldolgozás során nem annyira a jelentés számít, míg a morfológikus befogadás szempontjából szerepet kaphat a név közzsói jelentése, stílusértéke, etimológiája és motivációja.

Ha a név többemű, akkor az elemenkénti feldolgozása is hangsúlyos. Mivel az elemzett regény főszereplőjének neve erős közzói jelentéssel bír, és más szereplők esetében is gondolhatunk ilyesmire (pl. *Patikárius Jancsi*), a neveket vizsgálva az utóbb említett befogadásmódot célszerű érvényesíteni.

A legtöbb motívum – szövegkonstruálási stratégiákból kifolyólag – az *Édes Anna* név közzói jelentése és a hozzá kapcsolódó szubjektív asszociációk köré épül a regényben. Anna például keveset, majdnem semmit nem mond magáról a szövegben; a narráció mellőzi a kifejtő „jellemábrázolást”; csupán Annának a „jó cseléd” kategóriában elfoglalt helyéről értesül az olvasó Vizyné háztartási cselekedetekre vonatkozó dicséretei és dicsekvései révén. Az első olvasásra talán nem is feltűnő, különböző szövegbeli megvalósulások során az ÉDES fogalomhoz tartozó tulajdonságok eltérő módon rendeződhetnek el, más-más tulajdonságok kerülhetnek a figyelem előterébe. Mivel azonban az író nem kész jelentéseket tár az olvasója elé, és az olvasó is szubjektív és dinamikus módon alakítja az aktuális jelentést, az egyes szövegbeli jelentésekből a jelentések részleges átfedései és szerkezetes jellege révén összeállítható a szóban forgó fogalom közel teljes jelentésszerkezete (vö. TOLCSVAI NAGY 2013: 237–242). A név így művészi módon hívja fel a figyelmet a történet szempontjából igen jelentős, egy fogalomhoz tartozó jelentés(ek) sokrétű értelmezési lehetőségére. Emellett a teljes név két elemének összeolvasása során az olvasóban ébredő lehetséges közzói jelentésnek is több értelme (*Édes + Anna* és ’édesanya’) tárul fel a szövegolvasás során.

A Kosztolányi korabeli A magyar nyelv szótára (BALASSA) és az értelmező szótárak több jelentését is elkülönítik az *édes* szónak. Az elsők között két olyan alapjelentést hoznak, amelyek relevánsak lehetnek a regényben felmerülő jelentések szempontjából. Az első minden esetben a tapasztalati észlelésre, az ízérezékelésre vonatkozó jelentés, amelyet hasonlóan definiálnak a szótárak: „A cukor, a méz ízéhez hasonló, kellemes ízű” (BALASSA). A második, általánosan említett jelentés egy ehhez képest elvontabb, absztraktabb, azonban a regény szövegvilága szempontjából szintén releváns meghatározás, a szó ’kedves, szeretett’ jelentésekben való használata. Ezen kívül számos jelentésárnyalat is felbukkan a szövegben: olyanok is, amelyek közvetlenül kötődnek Édes Anna személyéhez, és olyanok is, amelyek a szövegkonstruálás révén valamilyen lazább kapcsolatba kerülnek vele, s a lehetséges asszociációk révén a név közzói jelentésére irányítják a figyelmet. Ennek megfelelően a név közzói jelentése nem feleltethető meg egyetlen hangsúlyos, kidomborított tulajdonságnak, mint a beszélő nevek esetében, hanem inkább tulajdonságcsoporthoz utal: a Vizyné „tökéletes cseléd”-ideájának megfelelő pozitív tulajdonságokra. A név közzói jelentésének absztraktabb rétege Vizyné szemszögéből érthető egyfajta célzásként is a cselédlány értékes voltára, Vizyné számára pótolhatatlanul szükséges jelenlétére. Már a regény elején felbukkan egy, az édességre történő utalás, mely megelőlegezi a főszereplő megjelenését: „Kavargatta teáját [ti. Vízny Kornél], zaharint dobott beléje. Cukor híján a zaharint is szerette. Legalább édes volt” (Kosztolányi 1926/1999: 192). Ez implicit módon, átvitt értelemben a szó elsődleges, ’íz’ értelmű használatával utal az elvontabb jelentésre: arra, hogy Víznyék otthonából Édes Anna munkába állása előtt hiányzott a valódi „édesség”.

SZITÁR a regény motívumrendszerének fölfejtése során az ÉDES fogalmat vizsgálva kiemeli a sokat emlegetett, kulcsfontosságú jelenetet, a gyilkosság előtti süteményevést és egy korábbi, ezzel összefüggő esetet, a mandulás piskóta visszautasítását. Ez utóbbiban az *édes* szó elsődleges, tapasztalati jelentése aktiválódik, elsősorban a sütemény íze révén.

Az a mód azonban, ahogyan ennek köszönhetően Édes Annára utal, már absztraktabb: jellegében a természetes családnévadás alapját adó előzményeket idézve a HAJDÚ által belső tulajdonságra utaló metaforaneveknek nevezett csoport keletkezésére emlékeztet (HAJDÚ 2003: 821). Ebben a jelenetben ugyanis a regényszereplők azon vitatkoznak, hogy szereti-e a piskótát Édes Anna. Csupán Moviszter doktor állítja, hogy nagyon is, éppen azért utasította vissza a felkínált egy szelet süteményt. A gyilkosság előtti süteményevős jelenetből kiderül, hogy neki volt igaza, így a név úgy utal a megnevezettre, mint a természetes családnévadások esetében: számos tulajdonság közül egyet emel ki, számos fogalmi tartomány közül egyet aktivál.

SZITÁR felhívja ezenkívül a figyelmet számos más olyan jelenetre, amelyben felbukkan egy, az 'édes' jelentésre, így közvetve a főszereplőre utaló motívum. Vizyné azzal dicsekszik férjének, hogy Anna vörösszilvát tett el *cukros* lében (Kosztolányi 1926/1999: 249), ezenkívül az új cseléd kiállja a szokásos próbát, amelyen más cselédek elbuknak: nem lopja a kávé és a *cukrot*. Mindemellett SZITÁR arra a különös, jelképes kapcsolatra is felhívja a figyelmet, hogy a címszereplőhöz legközelebb álló Moviszter doktornak *cukor*-betegsége van (SZITÁR 2000: 157).

Mind BENYOVSZKY, mind SZITÁR említ számos további *édes*-utalást, amely Patikárius Jancsi és Édes Anna viszonyához köthető. BENYOVSZKY tanulmányának egy mozzanata hívta fel a figyelmet arra, hogy Patikárius Jancsi narrációban megjelenő gondolataiban az Annához kötődő, eredetileg pejoratív kifejezések is az *édes* jelzővel társulnak (BENYOVSZKY 2012: 33): „*Édes* kis szotyka. Afféle parasztszajha. Ilyesmikkel biztatta magát, és más, rondább szavakkal is, melyeknek *édessége* úgy karcolta a torkát, mintha köcsögből *mézet* nyalna” (Kosztolányi 1926/1999: 292; a kiemelések minden idézetben tőlem származnak). Mint láthatjuk, a fenti idézetben együtt jelenik meg az *édes* szó jelentésének több összetevője. Az első két esetben egy absztraktabb jelentésréteg aktiválódik, és mindkét esetben pejoratív értelemhez kötődik (a becsmérlő értelmű *szotyka* egy lehetőséggel pozitívabb jelentésárnyalat felé mozdul az *édes* jelzővel társulva, míg a ronda szavak *édességükkel* karcolják Jancsi torkát, tehát jól esik ezeket mondogatnia). A mézhasonlattal még explicitebbé válik a második, absztrakt értelemben való használat („*édessége* úgy karcolta a torkát”), hiszen itt az *édes* szó elsődleges, 'íz' értelmű jelentése aktiválódik a befogadó számára. Bár nem pejoratív használatról kell beszélnünk ebben az esetben, az *édes* eredetileg negatív értelmű állapothoz kötve felbukkan még ebben a részben: „A hólyagos kéz érdes karcolásában volt valami kimondhatatlan *édes* és *mézes*” (Kosztolányi 1926/1999: 303). Mivel a szerelmi epizód narratív részében koncentráltan találunk *édes*-utalásokat, gyakoriak az olyan hasonlatok is, amelyek nem konkrét szövegszerű említéssel (mint a fenti esetekben), csak asszociatív módon, valamilyen édes-séghez való hasonlítás révén bővítik az *édes* gazdag jelentéshálózatát a regényben: „Lassan merült el a gyönyörűségbe, hagyta, hogy belenyomják ebbe a langyos, bágyasztó folyadékba, és megfulladjon lenn, a mélyén, mint egy kád *cukrozott* tejben (Kosztolányi 1926/1999: 300) stb. Amennyiben elfogadjuk és követjük ezt a logikát, a csókra, csókolózásra utaló, a narrációban felbukkanó édesség-hasonlatok is az *édes* jelentéshálózatát gazdagítják: „*hogy halvány, cserepes ajkát megcsókolja, ajkával széttolja, s ne engedje el mindaddig, míg lehetében ketté nem hasad, el nem olvad, el nem mállik, mint ízes, keleti gyümölcs* (Kosztolányi 1926/1999: 301); „*Még – kiabált –, még, még – mint a telhetetlen gyermek, aki eperkrémet kanalaz, s mihelyt végére ér, máris újat kíván*” (Kosztolányi 1926/1999: 302).

6. Szótári jelentések. Az *édes* jelentéseihez erős kontrasztként kapcsolódik, hogy Patikárius Jancsitol egy nagyon *keserű* port kap Édes Anna magzatelhajtó szer gyanánt. Ezen a ponton lesz lényegessé és relevánssá Jancsi családnevének közszói konnotációja a *patika*, *patikus* asszociációk révén. Az értelmező szótárak nemcsak a 'gyógyszertár' jelentést hozzák a *patika* szó kapcsán, hanem régies, átvitt használatban magát az orvosságot jelentő szóként is felveszik (BALASSA, ÉrtSz., ÉKsz.¹), ezenkívül népies, régies stílusjelöléssel szerepeltetik a *patikárius*, *patikárus* vagy *patikáros* alakváltozatokat is, 'gyógyszerész' jelentésben. Így a Patikárius Jancsitol kapott keserű szer megfeleltethető a *patiká*-nak, azaz orvosságnak, maga Patikárius Jancsi neve pedig ez esetben beszélő névként fogható fel. Kisebb jelentésháló figyelhető meg ezen szó kapcsán a regényben, hiszen a korábbiakban, Anna munkába állása előtt már találunk egy olyan szöveghelyet, amely mintha a későbbi „keserű szer” epizódra utalna előre: „Valami kimondhatatlan bűdösséget érzett, mint a *patikában*, éles, hideg szagot, mely egyre jobban facsarta az orrát, kavarta a belét. Vízyné a zongorájában kámfort tartott, hogy a molyok ne rácsálják a vattás hangkalapácsokat. Anna nem tudta, honnan származik ez az *orvosság*szag, csak azt tudta, hogy nem bírja ki, csak azt tudta, hogy már az első pillanatban ki akart szaladni...” (Kosztolányi 1926/1999: 229).

7. Édes, anya, édesanya. Egyszerre két jelentéshálót erősít az a jelenet, amikor Édes Anna látogatása alkalmával *krumplicukrot* visz korábbi gazdája gyermekének, Bandikának. Ez az epizód egyszerre kapcsolódik az *édesanya* és az *édes* jelentéshálózatához: „Anna átnyújtotta Bandikának a *krumplicukrot*, akitől emlékül a játék trombitát kapta. Bandika tünődve nézte őt. Zagyva emlékeket kotorgatott kis fejében. A *krumplicukor* megtette hatását. Őlébe ült annak, akit egykor mindenkinél jobban szeretett, s harmadfél éves korában nem Annának, hanem *Anyjának* nevezte” (Kosztolányi 1926/1999: 270). A keserű szer epizódja kontrasztként kapcsolódik az *édesanya* jelentéshálózatához, de az asszociációk szintjén feltétlenül azt erősíti. Egy távolibb asszociációkat sem mellőző értelmezésben Kosztolányi sokat idézett nyilatkozata, a Pesti Hírlapban 1931-ben publikált Hogyan születik a vers és a regény? című írása is alapot szolgáltat az *édesanya* és az említett név hangalakjának asszociatív összekapcsolására: „Édes Anna neve is ilyen hallucináció. Jólesett mondogatnom, leírnom. Én az Anna nevet régóta szerettem. Mindig a mannát hozta eszembe, azonkívül egy kacér és nagyon nőies föltételes módot is. A vezetéknev, mely ösztönösen társult melléje, nem egyéb, mint hódolatom kifejezése. A kettő együtt – vezeték- és keresztnév – a maga lágy zeneiségében egy másik, ősi, végzetes szókapcsolatot idézett föl bennem: az édesanyát” (Kosztolányi 2002: 457).

8. Összegzés. A regényszöveget célzottan elemezve láthatjuk, hogy az írói figyelem-irányítás szándékainak megfelelően az *édes* fogalom jelentésszerkezetének kontextustól függő aktuális jelentésrészei – a szavak jelentésének szerkezetes jellege és dinamikus feldolgozása nyomán, a poliszémia jelenségét megvalósítva – át- meg átszövik a regényt. Az egyes jelentésrészek köthetők a közvetlen, tapasztalati alapú 'íz' jelentéshez, mások az absztraktabb értelműhöz, de ezek a jelentések összefüggnek, asszociációk révén összekapcsolódnak a befogadó számára, és egymást kidolgozva árnyalt, gazdag jelentéshálózatot alkotnak. Mindezek alapján úgy gondolom, a kognitív szemantika elgondolásai, fogalmai jól hasznosíthatóak egy szemantikai alapú névtani vizsgálatban, amelynek a fentiek révén reális célja lehet a tágabb szövegbeli összefüggések megvilágítása.

Felhasznált forrás

Kosztolányi Dezső 1926/1999. *Pacsirta. Édes Anna*. Európa Könyvkiadó, Budapest.

Hivatkozott irodalom

- ÁDÁM ANIKÓ 1992. Kosztolányi a nevekről. *Helikon Irodalomtudományi Szemle* 1992: 389–399.
- ARADI GABRIELLA 1991. Kosztolányi Dezső, Pacsirta. In: HAJDÚ MIHÁLY szerk., *Dolgozatok az írói névadásról I. Magyar Névtani Dolgozatok* 93. ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató Munkaközössége, Budapest. 63–72.
- BALASSA = BALASSA JÓZSEF 1940. *A magyar nyelv szótára* 1–2. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest.
- BENYOVSZKY KRISZTIÁN 2012. Dolce vita Sárszegen. Tolnai Ottónak. *Kalligram* 21: 32–39.
- ÉKsz.¹ = JUHÁSZ JÓZSEF – SZÓKE ISTVÁN – O. NAGY GÁBOR – KOVALOVSKY MIKLÓS szerk. 1972. *Magyar értelmező kéziszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ÉrtSz. = BÁRCZI GÉZA – ORSZÁGH LÁSZLÓ főszerk. 1959–1962. *A magyar nyelv értelmező szótára* 1–7. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ÉrtSz.+ = EÖRY VILMA főszerk. 2007. *Értelmező szótár+* 1–2. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan. Személynevek*. Osiris Kiadó, Budapest.
- KOSZTOLÁNYI DEZSŐ 2002. Hogyan születik a vers és a regény? In: KOSZTOLÁNYI DEZSŐ, *Nyelv és lélek*. Sajtó alá rendezte: RÉZ PÁL. Osiris Kiadó, Budapest. 453–459.
- KOSZTOLÁNYI DEZSŐNÉ 2004. *Kosztolányi Dezső*. ASPY Stúdió Kiadó, Budapest.
- KOVALOVSKY MIKLÓS 1934. *Az irodalmi névadás*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 34. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- F. LÁNCZ ÉVA 2011. A tulajdonságra utaló családnevek kognitív nyelvészeti megközelítésben. *Névtani Értesítő* 33: 29–38.
- G. PAPP KATALIN 2008. Személynevek szövegbe ágyazódása Lázár Ervin meseregényeiben. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Balatonszárszó, 2007. június 22–24.)*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Budapest. 588–597.
- G. PAPP KATALIN 2009. „...én Alsórácegresből vagyok”. *Írói névadás Lázár Ervin műveiben*. Doktori disszertáció. ELTE BTK, Budapest. Kézirat. <http://doktori.btk.elte.hu/lingv/gecseysandorne.pappkatalin/diss.pdf> (2014. 10.30.)
- RESZEGI KATALIN 2009. A tulajdonnevek mentális reprezentációjáról. *Névtani Értesítő* 31: 7–16.
- SLÍZ MARIANN 2006. A beszélő nevek mint a posztmodern eszközei. *Magyar Nyelvőr* 130: 290–301.
- SLÍZ MARIANN 2008. Kognitív történeti névtan? A családnevek kialakulásának kérdése kognitív szemantikai keretben. In: KUNA ÁGNES – VESZELSZKI ÁGNES szerk., *Az ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola 3. Félúton Konferenciájának előadásai*. 228–241. http://linguistics.elte.hu/studies/fuk/fuk07/sliz_VA_KA_T.pdf (2014. 09. 27.)
- SLÍZ MARIANN 2012. Tulajdonnév és kategorizáció. *Magyar Nyelv* 108: 282–291, 400–410.
- SZITÁR KATALIN 2000. *A prózanyelv Kosztolányinál*. Asteriskos. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészdoktori Értekezések 1. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Doktori Tanácsa, Budapest.

- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 1996. A tulajdonnév jelentéstanáról egy névcsoport kapcsán. *Magyar Nyelvőr* 120: 319–325.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2008. A tulajdonnév jelentése. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Balatonszárszó, 2007. június 22–24.)*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Budapest. 30–41.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2013. *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Osiris Kiadó, Budapest.
- VERES ANDRÁS szerk. 2010. *Édes Anna. Kosztolányi Dezső összes művei*. Kritikai kiadás. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony.
- VITÁNYI BORBÁLA 1983. *Justh Zsigmond írói névadása*. Magyar Névtani Dolgozatok 50. ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszék Névkutató Munkaközössége, Budapest.
- VITÁNYI BORBÁLA 1985. *Thury Zoltán írói névadása*. Magyar Névtani Dolgozatok 55. ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszék Névkutató Munkaközössége, Budapest.

PÁJI GRÉTA
Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

**GRÉTA PÁJI, Polysemous meaning structures in the novel *Édes Anna*
by Dezső Kosztolányi**

In works on literary onomastics, Kosztolányi's prose, which includes a vast number of names invented by the writer to capture his readers' imagination, is often used as an illustrative example. Kosztolányi demonstrated his sensitivity towards the importance of giving names in literary works of art also in his essays and statements. Some studies have already made efforts to map the role of names in given pieces of literature, but these analyses have usually failed to reach the level of a complex and systematic theory, which could successfully explain the broader function, the dynamic cohesive force of imaginary names in literary texts. The present paper uses cognitive semantics as a theoretical background as well as the notions of polysemy and meaning structures to give a possible interpretation of the above mentioned linguistic phenomena, providing an opportunity for the establishment of an exact, yet flexible model, which can account for even the minor details of the mechanisms of literary name-giving processes.